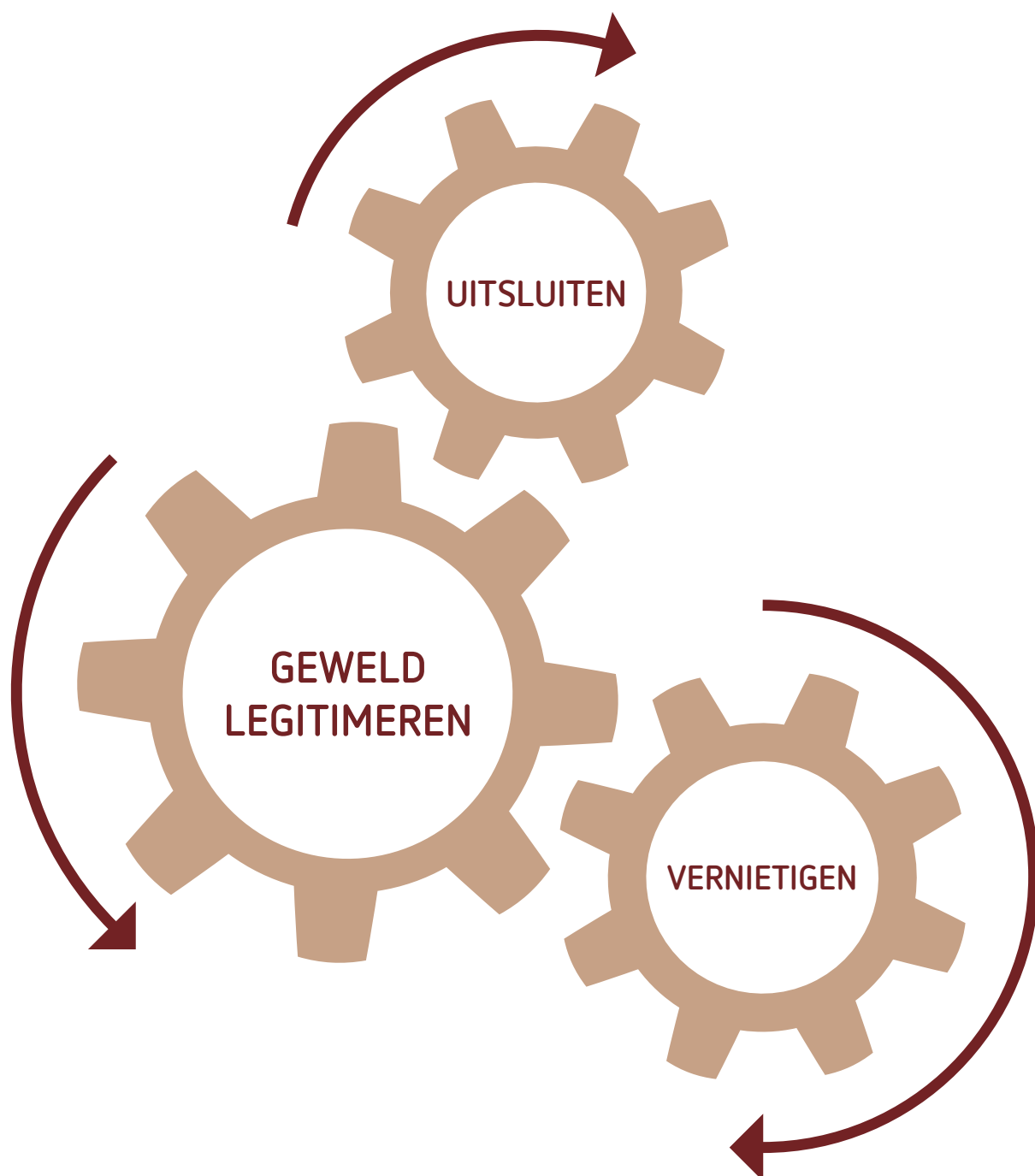

MASSAGEWELD:

Processen en mechanismen

INHOUDSTAFEL

IIINLEIDING: MASSAGEWELD, EEN COMPLEX FENOMEEN	4
DE ANDER UITSLUITEN	5
Het mobiliseren en het terugplooiën op zichzelf	6
Het zondebokmechanisme	7
HET GEWELD LEGITIMEREN	9
Media en propaganda	9
Uitblijven van een reactie van “omstanders”	10
De rol van de machthebbers	11
VERNIETIGEN	14
De motieven om tot misdaden over te gaan	14
Gedeeltelijke en volledige vernietiging	16
Ontmenselijking	16
Banalisering van het geweld	17
Aanmoediging door de groep	17
CONCLUSIE	19
BRONNEN	20

Een methodologisch aandachtspuntje

Deze themafiche geeft leraren en begeleiders de nodige achtergrondinformatie bij de voorbereiding van de workshops opgebouwd rond de radioverhalen¹. Mensen die massageweld doorleefd hebben, vertellen hun levensverhaal. Sommige hebben zich tegen het geweld verzet, andere zijn erin meegegaan. Deze tekst is een aanvulling op de andere themafiche: "Massageweld: welke verantwoordelijkheden?"

Hoe is het mogelijk dat de bevolking oogluikend toelaat dat een groep vernietigd wordt en soms zelfs deels dit plan mee uitvoert? Hoe komt een gewone burger ertoe om dit soort misdaden te plegen? Welke logica drijft hem hiertoe? Het individu staat centraal in deze tekst, die zeer menselijk functioneren dat tot massageweld kan leiden, zoals groepsdruk, neiging tot conformisme, afgunst, angst, respect voor een autoriteit of passiviteit onder de loep neemt.

Hoeving overleefde de heropvoedingskampen van het Rode Khmer-regime (1975-1979): ***"Zou er ook in mij een moordenaar schuilen? Waren die folteraars misschien al van jongs af aan hiervoor geprogrammeerd, in hun onderbewustzijn? Zij traptten in de val. Ik heb daar lessen uit getrokken. Je moet je altijd verzetten tegen bekrompen nationalisme, fanatisme en tegen de uitsluiting van anderen. Je mag je vrijheid als individu niet opgeven."***

Het is de ambitie van RCN J&D om inzicht te geven in de mechanismen die tot massageweld kunnen leiden. Tegelijkertijd willen we voorkomen dat jongeren onverschillig zouden reageren of het onethisch gedrag zouden goedkeuren. De identiteit en het waardensysteem van jongeren is immers nog in volle opbouw. Door het beluisteren van de levensverhalen worden de gevolgen van deze daden (sociale uitsluiting, opsluiting, wraak, psychologisch trauma, etc.) duidelijk en krijgt dit moeilijke vraagstuk een gezicht. De verleiding is immers groot om te zeggen dat deze misdaden ons niet aan gaan. Helaas kunnen de zaadjes van extreem geweld ontkiemen in elke samenleving. Daarom is het noodzakelijk om ze te leren herkennen om je ertegen te kunnen verzetten.

¹ De "Als het ginder is, is het hier"-radioreeksen werden geproduceerd door RCN Justice & Démocratie en gerealiseerd door Pascaline Adamantidis. De eerste reeks (die werd gerealiseerd tussen 2006 en 2009) bestaat uit de levensverhalen van 11 mensen (uit Burundi, Bosnië, Cambodja, Congo en Rwanda). Allen werden zij met massageweld geconfronteerd en hebben zij zich ertegen verzet. De tweede reeks werd gerealiseerd tussen 2010 en 2014. Deze reeks bestaat uit 8 levensverhalen van mensen (uit Burundi, Congo en Rwanda) die hebben deelgenomen aan het geweld, maar die nu tot bekentenissen zijn overgegaan.

INLEIDING

Massageweld, een complex fenomeen

Ondanks het bestaan van het internationaal recht, talloze vredesmissies en internationale gerechtshoven, wordt de periode na de Koude Oorlog gekenmerkt door conflicten op een ongekende schaal: Democratische Republiek Congo, Guatemala, Cambodja, Somalië, Syrië, Irak, Palestina, Burundi, Rwanda,... "Het einde van de Koude Oorlog heeft geen wereld in vrede opgeleverd, maar in plaats daarvan zijn er nieuwe vormen van conflict ontstaan, waarbij oorlogen niet meer worden gevoerd door de sterksten, maar integendeel het lot zijn geworden van de zwaksten²." Deze conflicten zijn nog zelden confrontaties tussen de legers van één of meer staten. Vooral burgers worden slachtoffer omdat ze tot een bepaalde groep behoren. Vele worden ook slachtoffer van seksueel geweld, zijn gedwongen te vluchten of te leven in een onveilige situatie.

Deze "human phenomena of collective destructiveness"³, zijn geen "gewone" mensenrechtenschendingen, of ze nu gepleegd worden in vredes- of in oorlogstijd. Ze worden gekenmerkt door de opzettelijke vernietiging van een deel van de burgerbevolking. De beweegredenen om tot deze daden te komen, kunnen heel uiteenlopend zijn: politiek, religieus, cultureel,... Sommige van deze misdaden zijn wettelijk erkend en bestraft als misdaden tegen de mensheid, oorlogsmisdaden of genocide. Maar vele blijven onbestraft. Om ons niet vast te pinnen op een louter strafrechtelijke benadering, gebruiken we hier de algemenere term "massageweld".

Bij de mechanismen die massageweld mogelijk maken, zijn vele individuen en instellingen betrokken, en dit op verschillende niveaus: op vlak van politiek, veiligheid, moraliteit, enz. Deze misdaden zijn het resultaat van een complexe interactie tussen een collectieve en individuele logica. Zij gaan over het algemeen al lang mee en steken de kop op in crisiscontexten, waarin latente sociale spanningen (angsten, vooroordelen, frustraties, etc.) uitvergroot worden. Bepaalde maatschappelijke actoren kunnen op zo'n moment geneigd zijn om op deze spanningen in te spelen om hun belangen veilig te stellen of omdat ze een bepaalde ideologie voor ogen hebben. Dit kan zelfs leiden tot het uitroeien van een deel van de bevolking.

Een "**crisis**" is een verstoring van het evenwicht in een maatschappij. Dat kan de vorm van een gewapend conflict aannemen, maar evengoed ook voorkomen in vredetijd. In vredetijd kan de crisis verschillende invullingen krijgen, die vaak samen voorkomen en elkaar versterken. De crisis kan politiek (machtsstrijd bij verkiezingen, politieke repressie), humanitair (volksverhuizingen, hongersnood), op vlak van veiligheid (oorlog in de buurlanden, wapenhandel, stedelijk geweld), financieel, economisch, (schuld, inflatie) of sociaal (werkloosheid, uitsluiting) zijn. Structurele sociale ongelijkheid, systematische discriminatie door opeenvolgende regimes of steeds weerkerende cycli van geweld en straffeloosheid liggen vaak aan de basis van het massageweld. Niet elke crisissituatie hoeft hier echter toe te leiden!

Deze themafiche is opgebouwd rond drie grote "fasen" in het ontstaan van massageweld :

- De Ander uitsluiten;
- Het geweld legitimeren;
- Vernietigen.

Van elke fase worden collectieve en individuele dimensies besproken. Het gaat hier om een samenvattend en vereenvoudigd model dat steeds in een context gezien moet worden. De theorie wordt geïllustreerd met getuigenissen uit de "Als het ginder is, is het hier"-radioreeksen⁴ en gestoffeerd met diverse voorbeelden.

² Badie B. en Vidal D. *Nouvelles guerres : L'état du monde 2015*, La Découverte, Parijs, 2014.

³ Bron: <http://www.massviolence.org/Our-scientific-approach>

⁴ Ibidem. Zie voetnoot 1.

DE ANDER UITSLUITEN

In hun zucht naar macht of rijkdom gaan sommige actoren gebruik maken van bestaande spanningen in de samenleving. Ze doen dit door een "schuldige" aan te wijzen. Eén sociale groep zal zo verantwoordelijk gesteld worden voor deze spanningen. Tegelijkertijd zullen ze proberen om de rest van de bevolking hiervan te overtuigen.

De Bosnische schrijfster Jasmina woonde in Sarajevo toen de oorlog uitbrak in Bosnië. Ze vertelt hoe de verdeeldheid haar land binnensloot: **"Na de ineenstorting van Joegoslavië werd Bosnië niet opgebouwd als een staat. [We hadden] een multicultureel land, niet opgesplitst in regio's, maar multicultureel in elke hoek, in elk gebouw, in elk dorp. En toch zijn ze erin geslaagd ons te verdelen."**

Deze "verdeeldheid" wordt nog versterkt bij een economische crisis en een ongelijke toegang tot de rijkdommen.

Joachim was nog een kind toen de oorlog uitbrak in het oosten van Congo. Na de moord op zijn vader, sloot hij zich aan bij de gewapende groepen. Hij vertelt hoe de concurrentie tussen de verschillende gemeenschappen voor de schaarse gronden het communautair geweld aanwakkerde: **"In de jaren '70, ik was toen nog een kind, waren er tussen de gemeenschappen herhaaldelijk oorlogen. In deze oorlogen stonden vooral de Hunde en de Hutu's tegenover elkaar. Het conflict ging over grond. Er waren veel slachtpartijen. Elke gemeenschap probeerde hun grondgebied te verdedigen en hun gezinnen te beschermen. [...] Waar er communautaire conflicten zijn, gaan er altijd mensenlevens verloren. Ik verloor toen mijn vader. Mijn vader was op het veld. Een groep Hutu's nam het veld in beslag en doodde hem daar op zijn land."**

Economische of politieke kwesties op regionaal en internationaal vlak kunnen ook de spanningen en frustraties bij de bevolking doen toenemen.

■ Zo kwamen er bijvoorbeeld twee miljoen vluchtelingen aan in Kivu, in Democratische Republiek Congo, na de slachtpartijen in Burundi en de genocide in Rwanda in 1994. Dit verhevigde de spanningen tussen de lokale gemeenschappen en bevorderde het vormen van subregionale gewapende allianties. Rwanda, Oeganda en de Congolese regering maakten gebruik van de lokale dynamiek om zo hun invloedssfeer uit te breiden. De lokale actoren zelf benutten de macht van de geallieerden in hun eigen belang. De oorlog lokte een radicalisering van het etnisch geweld uit en verstoortte de sociale orde. Geweld werd immers een manier om toegang te krijgen tot grondstoffen. De verschillende gewapende bewegingen kregen de controle over de mijnbouw.

Pétronille was districtscommissaris van Ituri tijdens de oorlog van 2002. Zij vertelt hoe zij de logica achter het ontstaan van conflicten ziet: **"Ik denk dat de oorlogsvoerders in Afrika [...] een oorlog beginnen wanneer er al een conflict of verdeeldheid tussen mensen bestaat. Want elke keer als er conflicten zijn geweest, kijk maar naar Sierra Leone, Angola, al die landen, Liberia, Oeganda, Congo, de Centraal Afrikaanse Republiek, Somalië, Soedan. Waarom? Dat is de vraag die ik mij stel. [...] Het is een vuile politiek die gebruik maakt van de slechte verstandhouding tussen twee mensen om ze tegen elkaar op te zetten."**

HET MOBILISEREN EN HET TERUGPLOOIEN OP ZICHZELF

Het kan lijken alsof de **identiteit** van een persoon vorm krijgt van bij de geboorte (geslacht, familiegeschiedenis,...). In feite krijgt de identiteit van een individu vorm en betekenis door het ontwikkelen van een gevoel van identiteit. Dit gevoel evolueert gedurende het hele leven. Een identiteit kan dus veranderen. Iemand zal zichzelf zien, door de ogen van de anderen, als een individu, en verder, als lid van een samenleving en behorend tot verschillende maatschappelijke groepen. De sociale groep en de familie zijn belangrijke referentiekaders, die onder andere de waarden doorgeven waarop de identiteit stoelt. Een identiteit hebben, in de adminis-

tratieve zin, is een fundamenteel mensenrecht, dat je in staat stelt al je rechten te laten gelden. Omdat de culturele en morele identiteit niet voor eens en altijd vastligt, kan deze gemanipuleerd worden.

Welke aspecten van jouw identiteit kwamen tot stand in lijn met de anderen, je afzettend tegen de anderen of zelfs door het schaden van andere mensen ?

Welke zijn de opbouwende waarden van jouw identiteit ?

Ongelijkheid, onrechtvaardigheid en de onvervulde behoeften van een groep (op vlak van veiligheid, overleven en erbij horen) leiden gemakkelijk tot gevoelens van onveiligheid en angst die paniek kunnen veroorzaken. Als mensen gestresseerd zijn, kunnen ze niet meer zo goed nadenken, nuanceren en rekening houden met de complexiteit van een situatie. Individuen kunnen dan ook de behoefte voelen zich sterk te gaan identificeren met een groep waarin ze zich veilig voelen (terugplooiën op zichzelf).

Het hele discours rond identiteit maakt gebruik van deze kwetsbaarheid. De angst vermindert door te verwijzen naar vertrouwde (territoriale, religieuze, culturele of historische) symbolen. Vanuit een vaak reële context wordt een discours ontwikkeld met mythen, helden en martelaren die een historische en emotionele diepgang geven aan de ideologieën die zich enten op identiteit (etnisch extremisme, racisme, nationalisme,...). Het samenhangingsgevoel door deze verwijzingen naar de cultuur, eigen of overgeërfde ervaringen en het ideologisch discours rond identiteit kunnen het individu hierin meeslepen of een gevoel van onmacht geven om zich hiertegen te verzetten.

Ook beroep doen op angst (terreur) voor een mogelijke bedreiging (echt of fictief) kan ook een mobiliserende strategie zijn en het terugplooiën op zichzelf bevorderen.

Vaak wordt er beroep gedaan op lijden uit het verleden dat zich zou kunnen herhalen. Het discours rond identiteit stelt de dominante groep voor als slachtoffer. In samenlevingen getekend door cycli van onderdrukking en geweld is het gevaar om af te glijden in massageweld nog groter, zeker als er geen gerechtigheid geschied is. Wanneer er geen sancties worden uitgesproken, vergroten de gevoelens van onrecht en wrok. Ze kunnen dan nieuwe wraakcycli veroorzaken, die van generatie op generatie worden doorgegeven.

■ Sinds de onafhankelijkheid in 1962 werden er in Burundi een reeks staatsgrepen gepleegd door Tutsi-soldaten. Opstanden van Hutu's werden steeds bloedig onderdrukt door de machthebbers. Het gerechtsapparaat is wel blijven functioneren, maar het vervolgen van de daders werd verziakt door talrijke onregelmatigheden (verdwijnen van stukken uit het dossier, buitenvervolginstellingen, snelle veroordelingen). Een deel van de publieke opinie gaat daarom niet akkoord met deze rechterlijke beslissingen.

Antoine is 5 jaar, wanneer er in 1972 slachtpartijen plaatsvinden in Burundi. Hij beschrijft deze gebeurtenissen die de voedingsbodem vormden voor de burgeroorlog in 1993: ***"In 1972 [...] werd de elite van de Hutu-bevolkingsgroep afgeslacht. Volgens sommigen was het een echte genocide. Mensen werden gedood omwille van wie ze waren. In onze buurt werden in alle gezinnen van leraren, schooldirecteuren en dierenartsen de vaders uitgemoord. En ik speelde met hun kinderen. [...] Die republiek heeft mensen uitgeroeid! [...] Tijdens de crisis rouwde men niet. Mensen werden gedood en het leven moest verder gaan. [...] De enige nationale radio overspoelde de bevolking met propaganda. Ze zeiden dat de republiek de criminelen overmeesterd had en dat er niet voor gehuild moest worden. [...] Maar hoe werd dit echt ervaren door de volwassenen, hoe gingen zij daar mee om? Leek het niet alsof er pijnlijke lagen opeengestapeld werden met de tijd, met de jaren, lagen van haat, van wrok? [...] Dat alles was de voedingsbodem voor een soort etnisch extremisme dat zich nadien ging ontwikkelen."***

Angst is een belangrijk alarmsysteem voor gevaar. Het is nodig om je bewust te zijn van je angsten, maar daarom hoeft je er geen slaaf van te worden. Angst geeft ons inderdaad een gevoel van dringendheid dat ons pusht om actie te ondernemen. Ons kritisch denken wordt er wel onbewust door geblokkeerd. We kiezen er niet voor om bang te zijn of niet. Je kan echter wel je angst trachten te begrijpen om beter te kunnen reageren, wanneer dit gevoelens de kop op steekt om zo het hoofd te kunnen bieden aan de paniek.

Er waren de laatste jaren veel aanslagen. Hoe ben jij omgegaan met je gevoelens van angst en onzekerheid in verband hiermee?

Het voortbestaan van de dominante groep krijgt voorrang op wat individuen willen. Deze strategie wordt ingezet namens een collectieve identiteit, een wij-gevoel, opgebouwd of verdedigd tegen een achtergrond van angst en wrok. Bij de opbouw van deze collectieve identiteit worden de begrippen "zuiverheid" of "veiligheid" van een groep vaak gebruikt. Dit was ook het geval bij de Rode Khmer. Zij gebruikten vaak de volgende slogan: "We moeten de zuiverheid van het Khmer-ras vrijwaren." De "Ander" wordt dan als een levensbedreigend iets gezien, waartegen we ons moeten verdedigen.

In 1998 maakte Joachim deel uit van de gewapende groepen die wreedheden begingen in Oost-Congo. Hij vertelt hoe het vijandsbeeld tot stand kwam: **"In '98 werd ons verteld wie onze vijand was en wie niet en wat ons doelwit was. Iedereen met een wapen die niet dezelfde ideologie heeft als jij, daar bind je de strijd mee aan."**

HET ZONDEBOKMECHANISME

Het begrip **zondebok** verwijst naar een individu of groep die geheel of gedeeltelijk ten onrechte een verantwoordelijkheid of fout in de schoenen geschoven krijgt. De zondebok beladen met de schuld voor een beangstigende situatie kan helpen om een gevoel van verlies van controle, angst en paniek tegen te gaan. Door het gevoel terug controle te hebben over de situatie, vermijd je dat je jezelf in vraag moet stellen en kan je een positief zelfbeeld behouden. Een situatie waarvoor geen enkele andere verklaring mogelijk lijkt te zijn, wordt zo vereenvoudigd tot in het extreme.

Als jij zou worden aangevallen en je je angstig voelt, hoe kan je dan rekening houden met de complexiteit van de situatie en inzien dat er soms een gedeelde verantwoordelijkheid is? Hoe heb jij gereageerd toen in 2015 aanslagen plaatsvonden in Frankrijk?

Een individu of groep die zich bedreigd voelt op vlak van zijn noden zal vaak de neiging hebben om een verantwoordelijke aan te duiden om zijn integriteit en de groepscohesie te vrijwaren. Een discours gestoeld op identiteit drijft vaak op emoties (angst, woede, jaloezie...) en de instrumentalisering van gebeurtenissen uit het verleden. Het aanduiden van de verantwoordelijke, "te viseren groep" wordt zo gemakkelijker, vooral als er al spanningen, bijvoorbeeld in verband met taal, godsdienst of etniciteit, tussen bepaalde groepen of gemeenschappen waren. De manier waarop er binnen een familie gesproken wordt, zorgt ervoor dat er stereotypen, een gevoel van of concrete ervaringen van vervolging aan jongeren meegegeven worden. Deze episodes oprakelen (door er op een bepaalde manier over te spreken en door propaganda) kan de spanningen opnieuw doen oplaaien, vooral als het verlies of de misdaad niet terug goed gemaakt werd of er geen straf werd uitgesproken.

Juvénal nam deel aan het massageweld van 1993 in Burundi. Hij vertelt over de etnische spanningen die al bestonden voor de burgeroorlog uitbrak: **"Mijn vader zei: 'Je moet je niet omgaan met die daar of die, omdat ze je uiteindelijk zullen doden. Het zijn Hutu's. Ze zullen je vermoorden... Je moet niet wandelen of spelen met hen', maar voor ons jongeren, was het een soort spel. In '72 was dit de sfeer die er hing."**

Stereotypen, vooroordelen en discriminatie

Het brein is zoals een goedgeoliede machine die de vele informatie die op ons afkomt, verwerkt. Om niet overweldigd te worden, vereenvoudigt het brein de informatie. Dit mechanisme heeft onder ander tot gevolg dat we informatie in categorieën opdelen en stereotypen creëren. Stereotypen zijn vereenvoudigde opvattingen over de kenmerken van een groep. Vooroordelen zijn denigrerende attitudes of gevoelens. Wanneer deze vooroordelen samengaan met een negatief gedrag tegenover een doelgroep, wordt het discriminatie. Stereotypen en vooroordelen worden van generatie op generatie doorgegeven via ons cultureel, familiaal en sociaal erfgoed. Het interioriseren van familiale normen en regels uit de brede leefomgeving, is een noodzakelijk proces dat het individu in staat stelt om samen te leven met anderen. Wanneer de dominante norm, die in een samenleving wordt doorgegeven, discriminatie en uitsluiting van een bepaalde groep inhoudt, kan het zijn dat het individu deze regels als normaal beschouwt en dit niet in vraag stelt.

Wanneer het discours rond identiteit weerklank vindt in een parallel geplaatst wordt aan de realiteit van persoonlijke, collectieve en familiale ervaringen, wordt de volgende stap gemakkelijk gezet. Er ontstaat een amalgaam tussen de dader van een misdaad uit het verleden en de gemeenschap waar hij deel van uitmaakt. Die hele gemeenschap wordt gezien als misdadig. Alle leden van de geviseerde groep worden over dezelfde kam geschoren. Ze worden niet meer gezien als individuen, maar als "zaken" die onderling inwisselbaar zijn. Het discours vertrekt vanuit stereotypen (opvattingen), die bijvoorbeeld via foute moppen boven komen drijven, maar mondt uit in vooroordelen (attitudes), die een uiting zijn van deze collectieve representaties.

Alfred M. liet zich meesleuren in de moordpartijen in Rwanda (1994). Hij getuigt over het discours dat hem door zijn familie met de papelepel werd ingegoten: **"In onze jeugd herhaalden onze ouders telkens weer dat we niet bevriend konden zijn met de Tutsi's. Ze probeerden kost wat kost aan te tonen dat we anders zijn, dat ze ons zouden verraden. Zelfs op de middelbare school, na '72, mochten we van onze ouders geen vriendschap sluiten met Tutsi-meisjes. Sommige ouders gingen zelfs zover dat ze tegen hun zoon zeiden dat als hij met een Tutsi zou trouwen, dat ze dan niet naar het trouwfeest [zouden gaan]."**

Als er geen ervaring wordt opgedaan die nuanceert of tegenspreekt, wat er gezegd wordt, worden geruchten en vooroordelen waarheid. Ze houden zo de angst in stand en bevorderen het zich terugplooiën op de eigen groep. Deze houding zorgt ervoor dat men steeds minder in aanraking komt met de andere groep, dat er minder samengewerkt wordt of dat er minder gemengde huwelijken zijn. Ook de handel met de andere groep wordt beknot. Geleidelijk aan vervagen de sociale banden (het normale netwerk van uitwisseling en solidariteit). Er ontstaat verdeeldheid in de samenleving, soms zelfs ruimtelijke segregatie en sociale uitsluiting van de geïsoleerde groep (verminderde toegang tot bepaalde diensten, ongelijke behandeling op vlak van huisvesting,, etc.). Deze twee mechanismen, het mobiliseren op vlak van identiteit en het zondebokmechanisme, leiden geleidelijk aan tot een polarisatie van de samenleving, opgedeeld in vriend en vijand.

De Burundese journalist, Antoine, beschrijft hoe de hoofdstad verdeeld werd: ***“De stad Bujumbura balkaniseert helemaal, met wijken waar de Tutsi’s geen voet meer mochten zetten en andere waar de Hutu’s niet meer konden komen. [...] Dat ging heel ver, tot zelfs bij begrafenissen. Er was een Hutu-kerkhof en een Tutsi-kerkhof, want je moest verschillende buurten door.”***

HET GEWELD LEGITIMEREN

De organisatie van de slachtingen gaat niet over één nacht ijs. Het wordt zorgvuldig gepland. Ideologische doelstellingen en strategische beslissingen versterken elkaar. Zo krijgen de meest radicale initiatieven steeds meer kansen. Een belangrijke drempel wordt overschreden, wanneer geweld en uitsluiting van de geviseerde groep door de bevolking worden gezien als legitiem. Dit gevoel van legitimiteit kan op verschillende manieren worden doorgegeven: *de publieke opinie, een intellectueel en wetenschappelijk discours, politieke propaganda, de media, de instellingen, de wet, etc.*

MEDIA EN PROPAGANDA

De term **media** verwijst naar de wijze waarop informatie verspreid wordt. Een van de belangrijkste taken van de media is meer inzicht te geven in de problemen van de samenleving. Soms worden ze de vierde macht genoemd, een verwijzing naar de drie grondwettelijke machten. Zij dragen bij aan het vormen van de publieke opinie. Door het onthullen van feiten, kunnen zij de mening van de burgers beïnvloeden. De media kunnen daardoor ook gemakkelijk de publieke opinie of de jongeren manipuleren in functie van economische belangen of de groepen die aan de macht zijn. Redactionele onafhankelijkheid is daarom van essentieel belang, evenals de onderliggende doelen en waarden in verband met het geven van informatie. Volgens de vredesjournalistiek kan de media niet neutraal zijn als de vrede op het spel staat. Dus, in situaties van sociale spanningen, is het van belang om zich de vraag te stellen of het meedelen van bepaalde informatie de sociale cohesie en vrede zal bevorderen, of dat het eerder de bevolking zal verdelen en aanzetten tot haat.

Het is mogelijk kritisch te zijn en afstand te nemen. Voorzichtigheid is echter geboden, want de afhankelijkheid van de media en hun discours zal onder andere afhangen van de alternatieven die er zijn om de reflectie te voeden en van de uitwisseling en dialoog over ontvangen berichten (cultureel en sociaal kapitaal).

Antoine is journalist tijdens de burgeroorlog in Burundi. Hij vertelt hoe hij geconfronteerd werd met propaganda via de media: ***“De journalistieke neutraliteit kreeg een flinke opdoffer. Door het meerpartijstelsel kwamen er nieuwe kranten en we zagen de kranten ook radicaliseren. Er kwamen pro-Hutu- en pro-Tutsikranten. Het was een ongelooflijke periode. Ik wilde een onafhankelijk journalist worden, de situatie vrij kunnen analyseren, want op de nationale radio moest er een bepaalde lijn gevolgd worden. We werden beknot, we waren een soort klankbord van de regering en daarom heb ik ontslag genomen.”***

Periodes van politieke spanningen (pre-electorale en electorale periodes, machtsstrijd) en onveiligheid (geweld, staatsgrepen, oorlogen, sociale en economische crisissen) gaan samen met het ontstaan van een discours rond veiligheid, dat drijft op bestaande spanningen en frustraties. De instrumentalisering van het verleden en het ervaren onrecht dient als propaganda om het geweld te legitimeren. Het geweld wordt zo normaal en acceptabel. De wettige zelfverdediging en de veiligheid van de bevolking worden excuses om geweld te gebruiken. De misdaden worden ook gebanaliseerd door een woordgebruik dat de daden goedpraat.

- In sommige gevallen, zoals in Rwanda of Cambodja, hebben de machthebbers geprobeerd om de bevolking voor de oorlog te mobiliseren door de twee veronderstelde vijanden op één hoop te gooien. De Rwandese extremisten stelden zo de politieke en militaire groep Tutsi's van het FPR (gezien als een bedreiging van buitenaf) en de Tutsi's uit het binnenland (gezien als een interne bedreiging) voor als één enkele vijand: de Tutsi's.

Wettelijke zelfverdediging wordt vaak als excuus gebruikt om het geweld te legitimeren. De betekenis ervan wordt vaak vervormd om anderen aan te zetten om tot actie over te gaan. De strafwet verleent in bepaalde gevallen het recht geweld te gebruiken als noodzakelijke afweer tegen een aanranding gericht tegen een persoon. Er is noch misdadig noch wanbedrijf wanneer de doodslag, de verwondingen

en de slagen zijn geboden door de ogenblikkelijke noodzaak van de wettige verdediging van zichzelf of van een ander. Het gaat om een verdediging die in verhouding tot de (onrechtmatige) aanval en onmiddellijk noodzakelijk moet zijn. Men mag dus niet handelen uit wraak. Volgens het internationaal recht kan wettelijke zelfverdediging nooit worden ingeroepen als "preventieve maatregel"⁵.

Het discours is vaak simplistisch en zit vol met stereotypen, amalgamen en onwaarheden, rake slogans om angst op te roepen... De propaganda gebruikt een beeldrijke haatdragende taal. De misdaden worden gebanaliseerd. Het publiek wordt bespeeld met simplistische associaties van *onveiligheid* met *buitenlanders* of van *werkloosheid* met *immigratie*. Ook holle slogans worden gebruikt, zoals *Wie niet voor ons is, is tegen ons, de oorlog tussen goed en kwaad*,...

Ideologische propaganda wordt soms ondersteund door morele, intellectuele of politieke gezagsdragers, die het discours nog meer gewicht geven. Massamediacommunicatie wordt ingezet om zo veel mogelijk mensen te bereiken. Het verspreiden van dit weinig verhullend, en soms zelfs openlijk gewelddadig, discours draagt ook bij tot een klimaat van straffeloosheid. De "hate speech" is erop gericht om de slachtoffers te diaboliseren om tot een radicale polarisatie van de samenleving te komen ("vijanden-vrienden"). Dit kader rechtvaardigt het geweld en roept soms zelfs op tot misdaden.

Gasana verzamelde feiten over de propaganda en het aanzetten tot haat in een rapport om de internationale gemeenschap wakker te schudden in verband met de voorbereiding van een genocide in Rwanda : **"De radio, de officiële radio, Radio Rwanda, en radio RTLM die ontstaan was in '93, zette systematisch aan tot etnische haat, tot vervolging van Tutsi's, en dan, als laatste stap, tot de genocide."**

UITBLIJVEN VAN EEN REACTIE VAN "OMSTANDERS"

Het **"bystander effect"** is een psycho-sociaal fenomeen dat voorkomt in noodsituaties. We gaan minder geneigd zijn om te helpen als er andere mensen aanwezig zijn. Studies tonen aan dat hoe groter de groep omstanders is, hoe kleiner de kans is dat iemand ingrijpt. Dit fenomeen is vooral te verklaren door het afschuiven van de verantwoordelijkheid op de andere getuigen. Angst om door de anderen te worden geëvalueerd beïnvloedt ons gedrag in zo'n geval ook.

Hoe zou jij reageren in een noodsituatie? Heb jij al ervaren of wel of niet ingrijpen, invloed heeft in zo'n situatie?

De omstanders spelen een doorslaggevende rol in het mechanisme achter massageweld. De omstanders kunnen dichtbij zijn (de burens, de publieke opinie, religieuze instellingen) of ver weg (een buurland, de internationale gemeenschap) zijn, maar beïnvloeden de vastberadenheid van de potentiële daders om daadwerkelijk tot actie over te gaan.

Het is moeilijk om tegen de stroom in te gaan, vooral als de invloedrijke politieke en religieuze figuren zwijgen of zich achter de extremistische doctrine scharen.

Antoine is een journalist, die zich verzet heeft tegen de burgeroorlog in Burundi (1993). Hij getuigt: **"Het was een eenpartijstelsel, met een staatsradio, met één partij die het land tot op de verste heuvels in zijn macht had. Zet dat allemaal samen: een politiek systeem waar niemand vrije meningsuiting heeft, een politiek systeem dat gebouwd is op een catastrofe, op een genocide, op het massagraf van 1972, gebouwd op de afschaffing van de monarchie, een brutale republiek dus. Voeg daar een cultuur van het zwijgen aan toe, dan is het normaal dat je zo'n land, een stil land krijgt..."**

In een samenleving die radicaliseert, kan het riskant zijn je niet te gedragen zoals de meerderheid van de mensen. Je kan immers als verrader gezien worden en verbannen worden uit de groep, of zelfs bedreigd.

Alfred M. nam deel aan het bloedbad in Rwanda (1994). Hij getuigt over zijn angst om als een verrader beschouwd te worden, als hij niet zou meedoen aan het moorden: **"Elke Hutu moest doen wat de anderen deden, anders zagen ze jou als een verrader, als een vijand van de overheid. We konden er niets tegen doen. We moesten gehoorzamen, volgen en doen wat de anderen deden. [...] De overheid beloofde ons: wie actief is, zal beloond worden. Wie niet meewerkt, zal gestraft worden. We deden mee om niet te worden beschouwd als een landverrader."**

⁵D. Vandermeersch in samenwerking met M. Schmitz, Comment devient-on génocidaire?, Éditions GRIP, 2013, p. 84.

Het kan ook voorkomen dat een deel van de bevolking zich niet betrokken voelt, omdat ze niet akkoord gaan, niet op de hoogte zijn of zich niet bewust zijn van wat er gaande is. Het geweld wordt gewoon. Wat gisteren ondenkbaar was, is vandaag normaal, "gaat op in het landschap". Toch gaat het iedereen aan, omdat niet reageren de weg vrij maakt voor manipulatie door extremisten en het daaruit voortkomend geweld.

Reacties van de internationale gemeenschap en de buurlanden, of het uitblijven daarvan, hebben ook een impact, soms indirect, op het verloop van het conflict.

De mensenrechtenactivist, Gasana, verblijft in België wanneer de genocide plaatsvindt in Rwanda. Vele signalen wezen erop dat er een genocide voorbereid werd. Hij trok de nationale en internationale machthebbers hierover tevergeefs aan hun jasje: ***"Toen in 1990 de oorlog uitbrak in Rwanda, hielp ik mee aan de oprichting van een gespecialiseerd Comité voor de Mensenrechten. Om de aandacht van de hele wereld te trekken, organiseerden we veel, echt heel veel activiteiten rond de schendingen van de mensenrechten. In 1990 waren die al heel flagrant en vanaf '93 zagen we heel duidelijk dat dit tot een genocide ging leiden. Samen met onze collega's van de Rwandese mensenrechtenorganisaties op het terrein, hebben we in januari '93 bijgedragen aan een internationaal onderzoek naar de schending van de mensenrechten. Dit resulteerde in een uiterst belangrijk rapport in maart '93, maar noch de VN, noch de regeringen aan wie we dit rapport hadden gestuurd, hebben er rekening mee gehouden."***

DE ROL VAN DE MACHTHEBBERS

Het begrip **macht** verwijst, in het algemeen, naar het vermogen van ieder mens om te doen of laten wat hij wil. Macht hebben, betekent kunnen beslissen over mensen en dingen. Macht bestaat in alle vormen van georganiseerde groepen mensen, waar beslissingen genomen moeten worden. We spreken van politieke, religieuze of administratieve macht. Legitieme macht is macht die aanvaard wordt door degenen over wie de macht wordt uitgeoefend. Het veronderstelt de instemming van de meerderheid en een reden die de dominantie van een persoon (of groep) over de anderen verrechtvaardigt.

Wat zijn de redenen die de heerschappij over mezelf en anderen verrechtvaardigen (bv. de wet)? Wat zijn de doelstellingen van deze macht (verdedigen van vrijheid, welzijn van de burgers of ze tot slaaf te maken)?

Er zijn verschillende verklaringen voor het eventueel legitimeren van het geweld door de machthebbers. Het geweld kan worden geïnstitutionaliseerd (a); een groep kan haar autoriteit in haar voordeel gebruiken (b) of de staatsmacht kan afglijden in de criminaliteit (c).

Institutionalisering van het geweld

Jules getuigt over de verplichting, opgelegd door de Rwandese overheid in de jaren '70, om de etniciteit op de identiteitskaart te vermelden: ***"De meeste Tutsi's hadden Hutu-identiteitskaarten, zodat ze werk konden vinden en hun kinderen konden studeren. [...] Op school moesten om beurten de Hutu's en de Tutsi's gaan rechtstaan, zodat de leraar ons kon tellen..."***

Als een wettelijk kader discriminatie legaliseert, worden de rechten van de geviseerde groep beknot (bijv. vrijheidsbeperkende wetten, rassenwetten). Zo ontstaat een klimaat van straffeloosheid of verergert dit klimaat.

De wettigheid van het geweld is een noodzakelijke voorwaarde, maar niet voldoende voor haar legitimiteit. Wanneer discriminatie geïnstitutionaliseerd wordt, dan wordt discriminerend gedrag sociaal aanvaard. Dit kan gemakkelijk leiden tot gewelddadig gedrag (beledigingen, bedreigingen, vandalisme, fysiek geweld). Soms is dergelijke discriminatie al heel lang gangbaar.

- In Rwanda en Burundi introduceerde de koloniale macht een systeem van discriminatie op basis van rassentheorieën. Op basis van morfologische criteria werden de Tutsi's beschouwd intelligenter en beter in staat om leiding te geven. Dit systeem gaf de Tutsi's voorrechten: toegang tot onderwijs en machtsposities. Dit onrechtvaardige systeem zorgde voor spanningen en frustraties bij de gediscrimineerde gemeenschappen. De effecten daarvan leefden nog voort na de dekolonisatie en werden gebruikt en nog uitvergroot door de politici na de onafhankelijkheid.
- In Rwanda ging de dekolonisatie gepaard met de zogenaamde "sociale revolutie". De Hutu's eisten de macht op, honderdduizenden Tutsi's werden verbannen en werden slachtoffer van geweld en een discriminerend beleid.

Verdiane nam deel aan de genocide in 1994 in Rwanda. Ze beschrijft de discriminerende maatregelen die in zwang waren voor de genocide: ***"Om een student in te schrijven noteerden we al zijn gegevens: naam, vader, moeder, geboortedatum, geboorteplaats, maar ook zijn etniciteit... Toen merkte ik dat er een onderscheid werd gemaakt: een Tutsi kon nergens aangeworven worden zonder toestemming van de overheid. De Tutsi's werden niet aangenomen. Het was onrechtvaardig."***

- Gealarmeerd door de situatie in Rwanda, monopoliseerden de Tutsi's, op hun beurt, de politieke macht en het leger in Burundi. Ze hanteerden een logica van gewelddadige repressie als antwoord op de spanningen en de eisen van de Hutu's.

Abraham getuigt over het onrecht dat hij als Hutu in Burundi ervaren heeft: **“Hutu’s hadden toen geen rechten. Ik zal een voorbeeld geven. In 1984 ging ik eens op café en kocht daar gewoon een fles. Een autoriteit die daar ook was [...], sloot me voor drie maanden op. Omdat hij aan de macht was, zette hij me in de lokale gevangenis omwille van een fles... Daardoor ben ik bij de rebellen gegaan. Door die vernederingen ben ik ertoe gekomen om [...] Tutsi’s te vermoorden in ‘93.”**

Verbale en fysieke agressie, aangemoedigd door de media en de politieke propaganda, krijgt dus steeds meer vrij spel.

Gehoorzaamheid aan een autoriteit

Het experiment van Milgram (1974) toont aan dat onder normale omstandigheden, bijna twee van de drie mensen een folteraar kunnen worden door eenvoudigweg te gehoorzamen aan een erkende autoriteit. Dit fenomeen laat zien dat een autoriteit individuen kan beïnvloeden, hen geweld kan laten goedkeuren en hen zelfs kan aanzetten tot het plegen van geweld. Wanneer deze autoriteit deel uitmaakt van een cultuur waarin men vertrouwd is met autoritair gedrag, gehoorzaamheid en hiërarchie, zal het effect nog groter zijn.

- In Cambodja, bijvoorbeeld, gebruikte de Rode Khmer een cultuur van eer en gehoorzaamheid om het geweld te legitimeren en individuen aan te zetten om geweld te plegen.

De overheid is normaal gezien legitiem. Vandaar dat burgers zich meestal verplicht voelen om aan de orders van hogerhand te gehoorzamen. Onder een regime van terreur en onderdrukking zullen individuen nog gemakkelijker gehoorzamen aan een autoriteit.

Thong Hoeung Ong getuigt over het gevoel van angst voor de autoriteiten, dat aanwezig was in de Cambodjaanse samenleving, al van voor het regime van de Rode Khmer aan de macht kwam: **“Angst voor het gezag is het belangrijkste kenmerk van de Cambodjaanse maatschappij. De boeren zijn altijd bang voor de autoriteiten. Voor hen staan de autoriteiten gelijk aan diegenen die hen verplichten om iets af te geven, een deel van de oogst, of geld of iets anders. De koloniale machthebbers, de Cambodjaanse autoriteiten, ze zijn bang van elke soort machthebbers. [...] Terreur domineert de mensen, hun mentaliteit en hun leven.”**

Bij massageweld kan de autoriteit worden uitgeoefend door een sterk en zeer hiërarchisch machtsapparaat. Deze organisatie van de autoritaire macht en een verdeling van de taken, leidt tot gedeelde verantwoordelijkheden, die daardoor minder zwaar zullen aanvoelen. Dit zijn effectieve manieren om misdaden te legitimeren.

Juvénal werkte voor de gemeente. Zo kon hij slachtpartijen organiseren in Burundi (1993): **“Ten tijde van de burgeroorlog leefden we van dag tot dag. Op welke manier gaan we morgen aanvallen? [...] We hadden geen tijd om na te denken over of het nu goed of slecht was. Het kwaad voerde de boventoon. Zo gingen we te werk. [...] In de groep, was ik de tweede in rang. De eerste was de lokale chef. Hij had de leiding, maar ik wist hoe je mensen kon manipuleren, hoe hen kon overtuigen... De verantwoordelijkheid hiervoor ligt bij mij, omdat ik het was die alles voorbereidde: ‘We moeten dit doen, jij moet dat doen, je moet dat zo doen, je moet dit gebruiken, met deze tactiek kunnen we hem wel te pakken krijgen...’”**

In het geval van gewapende groepen, speelt het gezag (respect voor orde en hiërarchie) een nog belangrijkere rol. Deze groepen zijn immers vaak hiërarchisch gestructureerd of staan onder strikte controle van een sterke leider. Moorden worden gepleegd in opdracht van een gezag dat als legitiem wordt ervaren.

Misbruik van het staatsapparaat

Legitimatie van massageweld zal nog ingrijpender zijn als de extremistische minderheid met geweld of via verkiezingen aan de macht komt.

In sommige gevallen wordt het staatsapparaat zelf misdadig. In andere gevallen slaagt de extremistische groep erin om de middelen van de staat en de ambtenaren onder haar controle te krijgen. Het massageweld gaat soms uit van privé-milities, rebellengroepen en diverse strijdkrachten die de macht willen grijpen. Wanneer de grote middelen effectief ingezet worden: de staatsmacht, het leger, de politie, de administratie, de vertegenwoordigers van de samenleving, enz., komen misdaden op zeer grote schaal binnen handbereik. Onder een autoritair of totalitair regime wordt racisme legaal en wordt geweld staatsgeweld. Wanneer het “wettelijk” kader niet meer volstaat voor het vernietigingsproject, vervangen geweld en onderdrukking justitie: de macht wordt dan structureel gewelddadig.

Jules nam deel aan de genocide van de Tutsi’s in Rwanda (1994) en getuigt hoe de administratie afgleed en het leger werd ingezet met als enig doel een bloedbad aan te richten: **“De burgemeester werd ontslagen [...] omdat hij zijn onderburgemeesters en adviseurs niet had toegelaten om mee te gaan in het systeem van moorden en de klopjacht op de vijand ‘bij de burens’, zoals men toen zei. [...] Dus toen hebben ze als gouverneur een militair aangesteld en veranderden ze het lokale bestuur van de regio totaal. Alle gouverneurs, die Tutsi waren of die dicht bij het Rwandees Patriottisch Front stonden, werden ontslagen en de meesten werden ook gedood. De militairen omsingelden de universiteit en namen alle lokalen en kamers in... Zij kanden alles systematisch uit. Zij brachten de Tutsi-studenten samen en moordden hen systematisch uit.”**

“Wettige zelfverdediging” is vaak een excuus voor de uitbreiding van de vervolging en het geweld op grote schaal. Niet alleen de aanvankelijk geviseerde groep, maar ook al diegenen die de extremistische ideologie niet aanhangen of die een afwijkende mening hebben, zullen hiermee te maken krijgen. Vaak worden intellectuelen, kunstenaars, of eender wie de vrijheid van gedachte verdedigt gevisieerd.

Antoine is journalist in Burundi tijdens de burgeroorlog. Naar aanleiding van een artikel dat hij schreef, werd hij bedreigd en moest hij het land ontvluchten: **“Ik, als jonge journalist, stortte me hier op. Ik nam foto’s en ik schreef een artikel met als titel: ‘De patrouille van de dood’. Wat voor mij een banale zaak leek, nam ernstige proporties aan... Ik werd bedreigd. Ze scholden me de huid vol, ik kreeg anonieme telefoontjes enzovoort. Voor het eerst was ik bang. De bedreigingen werden steeds serieuzer en ik was bang.”**

Als de gewelddaden die gepleegd worden, totaal ongestraft blijven en de daders niet veroordeeld worden door de lokale justitie of de samenleving, breidt het geweld zich uit.

Marie Louise verzette zich tegen het geweld in Burundi. Zij getuigt over de straffeloosheid: **“Sinds de onafhankelijkheid heeft Burundi nooit echt vrede gekend. Er woedden voortdurend verdoken oorlogen... Hierdoor heeft de crisiscyclus steeds bestaan, bestaat deze nog en zal dat blijven duren, zolang de situatie niet verandert. Het probleem is de straffeloosheid. Van zodra een situatie van mensenrechtenschendingen een algemene situatie wordt, denken de slachtoffers: de anderen die ons dit hebben aangedaan, blijven ongestraft, dus nemen wij het recht in eigen handen en doen hetzelfde bij hen of misschien nog erger, en wij zullen ook niet gestraft worden, want de anderen zijn ook niet gestraft. En zo kom je dus in een eindeloos ‘wij ook’ terecht.”**

Geweld kan zelfs de norm worden: doden wordt goedgekeurd en beschermen wordt verwerpelijk.

Alfred M. heeft deelgenomen aan de massamoorden in Rwanda (1994). Hij getuigt over het veranderen van de normen: **“Zie je, als mensen afslachten toegestaan is, moordt iedereen.”**

VERNIETIGEN

Een context van straffeloosheid gecombineerd met de passiviteit van de meerderheid en van de buitenstaanders zet de deur open naar massageweld. Gedreven door diverse, maar allemaal diep menselijk motieven, glijden de daders af naar extreem geweld, onder groepsdruk en aangemoedigd door de media. De Ander wordt gedemoniseerd en ontmenselijkt. Zo wordt het mogelijk om op te roepen tot de vernietiging van de Ander en slachtingen te organiseren.

Jasmina is een Bosnische schrijfster die zich verzet heeft tegen het beleg op Sarajevo in Bosnië. Zij stelt zich de vraag over hoe gewone mensen zich tot moordenaars kunnen ontpoppen: ***“Gewone, bescheiden mensen worden opeens actief in een genocide en worden moordenaars. Wat er dan gebeurt, is niet te geloven. Het ligt misschien aan de sfeer, aan de gemeenschap, ik weet het niet. Ik heb geen antwoord... Van waar komt die verwoestende kracht? Ik heb er geen antwoord op en niemand heeft er ooit één gehad! Daarom bestaat er literatuur en kunst, om het te proberen te ontsluiten en enigszins te begrijpen.”***

DE MOTIEVEN OM TOT MISDADEN OVER TE GAAN

Angst, haat, afgunst, ambitie, conformisme, gehoorzaamheid aan een autoriteit en winstbejag, het zijn stuk voor stuk diep menselijke drijfveren, die een individu kunnen motiveren en richting geven aan zijn daden. Deze mechanismen worden uitvergroot in crisissituaties en door de ideologische manipulatie ervan. Ze kunnen ook worden aangezwengeld door de hoop op sociale (veiligheid, erkenning) of economische voordelen (goederen, geld).

Verdiane vat samen wat haar gedreven heeft om de wapens op te nemen tijdens de genocide in Rwanda: ***“Jaloezie was de belangrijkste oorzaak. Haat en jaloezie hebben er ons toe aangezet. Zo zijn in Rwanda de problemen tussen de mensen ontstaan. Wij, Hutu's, voelen ons minderwaardig. Het zal lang duren om dat gevoel weg te nemen.”***

Een gevoel van afgunst kan, volgens sommige auteurs⁶, een bron zijn van geweld en de motor achter destructieve daden. Dit gevoel ontstaat uit wrok en het onderkennen van een voordeel van een individu of groep, gekoppeld aan de vurige wens om dit voordeel (materieel of kwalitatief) zelf te genieten. Gevoelens van onrechtvaardigheid en minderwaardigheid bijvoorbeeld kunnen dit gevoel verergeren en destructief zijn. Sterker nog, wanneer deze ervaring ondraaglijk wordt, kan het verlangen om de persoon die de afgunst opwekt te vernietigen, tot daden leiden.

Bijna iedereen heeft wel eens in zijn leven gewenst dat een persoon die je benijdt zou falen of ongeluk zou hebben. Hoe kan je in zulke situatie erover waken dat deze emotie niet destructief zou worden (verbaal of fysiek geweld)?

⁶ De destructieve gevolgen van afgunst werden, onder andere, bestudeerd door Helmut Schoeck en René Girard.

Sociale voordelen: erkenning en veiligheid

Conformisme: Of je er nu van houdt of niet, een groep blijft een belangrijke sociale constructie voor een individu. Het is een vindplaats van identiteit. Net zoals groepen samenwerking en solidariteit kunnen voortbrengen, kunnen ze ook aan de basis liggen van gewelddadige en destructieve uitbarstingen. De actualiteit leert ons dat elke dag. De experimenten van Asch (1951) toonden al hoezeer conformisme kan wegen op beslissingen die een individu neemt te midden van een groep. Een individu kan, al dan niet onder druk, zijn mening of gedrag veranderen om beter overeen te stemmen met de meerderheid van de groep. Groepsconformisme kan verschillende redenen hebben: niet willen opvallen (behoefte aan veiligheid), een positieve relatie met of het lidmaatschap van de groep waarmee hij zich identificeert (behoefte aan erkenning) kunnen behouden. Toch is het mogelijk, ook al is het niet gemakkelijk, om aan de druk van de meerderheid te weerstaan door je mening te uiten, maar ook door een innovatief

alternatief voor te stellen. Groepen drukken wel hun stempel op mensen in verband met hun doen en denken, maar groepen worden ook gemaakt door mensen zelf. Om de nadelen van groepsconformisme te bestrijden, zijn een meerstemmige dialoog, constructieve twijfel, kritisch denken en het aanvaarden van uiteenlopende opvattingen, ook al gaat het om minderheidsstandpunten, belangrijk.

Hoeung : *"In die tijd ging de gemeenschap voor op het individu. Je redeneerde niet als 'ik', als een individu. Het individu had geen plaats in die logica. Ik vind dat in zekere zin gevaarlijk. Je eigen persoonlijke gevoelens worden in vraag gesteld."*

Hoe kan je tegen groepsdruk in je persoonlijke vrijheid en waarden vrijwaren?

In een context van massageweld, waar criminaliteit de norm is, wordt conformisme aan de dominante groep gestimuleerd. Dit gebeurt door doodsb bedreigingen, dreigen je uit te sluiten uit de groep, maar ook door tegemoetkoming te beloven. De misdaden marginaliseren de daders niet, ze geven hen juist aanzien.

Juvénael vertelt dat hij zich tijdens de burgeroorlog in Burundi (1993) door zijn deelname aan de slachtpartijen gewaardeerd voelde : *"Het moorden werd een soort competitie. Degene die de grootste aantallen kon doden, had het meeste aanzien. [...] We zeiden toen: 'In plaats van ons te vergissen, vermoorden we beter onze medemens'. We bedoelden daarmee dat we niet mochten aarzelen om tot daden over te gaan. Als we er eentje zouden sparen, zou die ons zeker later terugpakken. Zo ging het. Op dat moment, leek het normaal wat we deden."*

Bij de groep horen, kan ook een gevoel geven van veiligheid.

Verdiane nam deel aan de genocide in Rwanda (1994). Zij legt uit hoe de groep haar een gevoel van veiligheid gaf: *"Daarna was ik niet meer graag alleen. Ik ging niet graag alleen op pad. Ik was liever in groep, dan voelde ik me, hoe zou ik het zeggen... veiliger."*

In een context van geweld en wanneer de groep misdadig is, kan moord ook een manier zijn om bescherming te zoeken bij de dominante groep. In dit geval wordt "de anderen niet in de steek laten" die dit "vuile werk opknappen" doorslaggevend.

Abraham legt uit hoe hij door misdaden te plegen, toonde dat hij bij de groep hoorde tijdens de burgeroorlog in Burundi (1993): *"Je was verplicht hen uit te schakelen, deel te nemen. Je vrienden moesten zien dat je actief was, dat je solidair was. Het was dus verplicht om te tonen [...] dat je lid van deze groep was, actief was. Dat heeft ons ertoe gedreven anderen te dwingen... te doden."*

In sommige gevallen kunnen de daders zo sociale erkenning krijgen. Ze worden gezien als beschermers, redders, in de ogen van hun gemeenschap, familie en vrienden. Wanneer de misdaad professioneler wordt, zoals bij groepen strijders, worden de daders vaak gezien als dappere en productieve werknemers.

Alfred L.B. kreeg erkenning als leider van zijn troepen die betrokken waren bij de massamoorden in Ituri (2002): *"Ja, ik werd een leider, omdat ik lef had en ik altijd als eerste aan het front wou zijn. Ik was altijd keihard, daarom konden ze me de troepen laten leiden..."*

Zo verdwijnen gevoelens van solidariteit en empathie voor de slachtoffers als sneeuw voor de zon. De nood om bij de dominante groep te horen wordt het allerbelangrijkst.

Economische voordelen

In een context van armoede en corruptie kunnen ook economische motieven je in de criminaliteit doen belanden. De moordpartijen kunnen een mooie gelegenheid zijn om je te verrijken door eigendommen te plunderen, gronden en huizen in te nemen. Bij professioneel massageweld krijgen de daders ook soms een salaris, uitbetaald in geld of in natura.

Alfred M. was betrokken bij de massamoorden in Rwanda (1994). Hij vertelt over wat mensen ertoe dreef om te doden: **"Ze kregen te horen dat [iemand] die een Tutsi doodde, al zijn bezittingen [mocht] nemen. Daardoor hebben mensen geleidelijk geaccepteerd elkaar uit te moorden. [...] De soldaten, die het als eerste aandurfden om de rijke Tutsi-leiders te doden, pakten hun auto, hun televisie. Ze zeiden tegen ons dat we ook moesten moorden en dan de rest mochten nemen."**

■ In de Democratische Republiek Congo is het zich aansluiten bij gewapende groepen voor veel jongeren "de beste strategie" om uit de armoede te ontsnappen en iets te betekenen in de samenleving.

Alfred L.B. was bij de gewapende groepen die gruweligheden hebben begaan in Oost-Congo. Hij getuigt over hoe het komt dat mensen die hun wapens ingeleverd hadden soms toch terug de wapens opnamen: **"Het is altijd hetzelfde type mensen dat terug de wapens opneemt: zij die uitgesloten worden uit de samenleving, niet gerespecteerd worden en geen werk hebben.... Zij keren terug naar dat leven. Daarom zie je hier en daar de vijandelijkheden opnieuw opflakkeren."**

Over het algemeen geldt dat hoe langer het conflict duurt, hoe doorslaggevend economische motieven worden. De verschillende gewapende bewegingen vinden zo immers manieren om zich te verrijken (mijnbouw, bijvoorbeeld voor coltan, is een bron van conflict).

GEDEELTELIJKE EN VOLLEDIGE VERNIETIGING

Op strategisch niveau zijn er twee soorten mechanismen die leiden tot de vernietiging van een geviseerde groep: het onderwerpen en / of uitroeien van een groep⁷. Deze twee kunnen echter ook samen voorkomen.

De gedeeltelijke vernietiging van een geviseerde groep (moordpartijen, verdwijningen) kan worden gebruikt om de overgeblevenen volledig te onderwerpen en te overheersen.

■ Soms worden de overlevenden "heropgevoed" zoals het geval was onder het Rode Khmer-regime in Cambodja.

Hoeung werd onder het regime van de Rode Khmer opgesloten in een heropvoedingskamp: **"Het was mijn eerste heropvoedingskamp. Het was een soort vluchtelingskamp voor Cambodjanen die uit het buitenland kwamen. Voor het verrichten van de dwangarbeid werden we in verschillende groepen ingedeeld. Dagelijks moesten we aan zelfkritiek doen. [...] Het zwaarste was de honger, de dwangarbeid en de geestelijke foltering, namelijk de heropvoeding."**

Deze gedeeltelijke vernietiging kan tot doel hebben om de geviseerde groep weg te jagen van het grondgebied. Deze strategie, gestoeld op identiteit, is erop gericht om het grondgebied "proper te maken", "te zuiveren".

■ Dit was bijvoorbeeld het geval bij de etnische zuiveringen in het voormalige Joegoslavië.

Jasmina, een Bosnische schrijfster, woonde in Sarajevo op moment van de oorlog in 1995. Zij getuigt over het geleidelijk aan veranderende discours en over het "zuiveringsbeleid": **"Servië [...] met zijn multiculturele leger dat bijna helemaal Servisch was geworden, werkte met propaganda in op de Servische bevolking. Ze maakten hen wijs dat het leven met de anderen niet mogelijk is en maakten duidelijk dat ze een proper land wilden, een groot Servië..."**

In andere gevallen is het doel om de geviseerde groep volledig vernietigen door hen uit te roeien. In het geval van een genocide wordt het grondgebied zuiveren ondergeschikt aan de vernietiging. Dit was het geval voor de uitroeiing van de Joden door de nazi's (1945), de massamoord op de Herero's in Namibië (1904), de uitroeiing van de Armeniërs in het Ottomaanse Rijk (1915-1916) en de Rwandese Tutsi's in 1994. In deze gevallen werd het effect van terreur (moordpartijen, plundering, verkrachting, verdwijningen) vaak gebruikt om de bevolking te onderwerpen of haar te dwingen te vluchten (gedwongen volksverhuizingen).

ONTMENSELIJING

In het alledaags taalgebruik worden soms vernederende woorden en uitdrukkingen gebruikt met de bedoeling de ander tot minder dan een mens te herleiden, bijvoorbeeld, door te verwijzen naar een dier: "hond", "zwerm vluchtelingen" etc. Deze uitdrukkingen zijn meestal onschuldig, maar kunnen een dramatische wending nemen in een context van geweld.

Om empathie en identificatie met de vervolgte groep te voorkomen, wil het extremistische discours het slachtoffer ontmenselijken door het bijvoorbeeld te vernoemen naar dieren die ons een gevoel van bedreiging geven of vuiligheid en walging oproepen.

Verdiane getuigt over het type discours dat er circuleerde op de vooravond van de genocide in Rwanda (1994) en hoe dat later invloed heeft gehad om tot misdaden over te gaan: **"Onderweg zag ik vrachtwagens, soldaten, ... Iedereen vroeg zich af wat er in de stad gebeurd was. We hoorden op de radio: 'de kakkerlakken vallen Rwanda aan.' We dachten dat we zouden winnen, want we hadden soldaten, mensen die voorbereid waren, de Interahamwe (gewapende militie)..."**

Ontmenselijkt, verdierlijkt, geobjectiveerd, lijkt de geviseerde groep niet enkel anders, maar ook schadelijk. Voortbordurend op dit woordgebruik wordt dan ook verder verwezen naar huishoudelijke activiteiten als "werken", de noodzaak om "schoon te maken", te "zuiveren".

⁷ Deze twee doelstellingen werden naar voren geschoven door Jacques Sémelin in zijn artikel: "Qu'est ce qu'un crime de masse ? Le cas de l'ex-Yougoslavie", J. Sémelin, in *Variations*, pp. 143-158.

Abraham vertelt over hoe de slachtingen begonnen: **“De 22ste begonnen we te doden, startten we... de werkzaamheden. Ik ging mee aan de slag om een bloedbad aan te richten. We begonnen eraan. De eerste dag hebben we 60 of 80 gemeentearbeiders gedood. Dat waren allemaal Tutsi's. De tweede dag zijn we de wijken ingetrokken. De derde dag hebben we overal grondig gecontroleerd of er geen Tutsi's achtergebleven waren. [...] Als je een Tutsi tegenkwam, maakte je hem af. Dat is het werk dat we deden. [...] Omdat we als Hutu's geen geld hadden om de kapmessen te kopen, [...] gebruikten we knuppels.”**

De ontmenselijkende wreedheden zijn een manier voor de daders om, op psychologisch vlak, afstand te nemen van de slachtoffers. Door deze afstand kunnen ze doden zonder schuldgevoel. Genitale verminking en veelvuldige verkrachtingen hebben daarbij tot doel de verwantschap overhoop te gooien en zo de geveiseerde groep te vernietigen.

Verdiane was getuige van ontmenselijking tijdens de genocide in Rwanda (1994), waaraan zij deelgenomen heeft. Ze getuigt over de gruweldaden: **“Ik herinner me dat de oudere broer van de burgemeester altijd met een schroevendraaier van 20 cm rondliep. Als hij een lijk tegenkwam, plantte hij daar telkens zijn schroevendraaier in. Wanneer mensen andere mensen vermoorden, zien ze niet dat zij hetzelfde lichaam hebben als hen. De moordenaars meenden dat ze anders waren.”**

BANALISERING VAN HET GEWELD

Als de horror langzaam het leven van alledag binnensluipt, wordt doden een normale handeling. Er wordt een drempel overschreden.

Juvénael vertelt hoe het geweld zich inschreef in het dagelijks leven in Burundi en hoe dat zijn deelname aan de misdaden die in Burundi (1993) gepleegd werden heeft beïnvloed: **“In mijn jeugd was het verboden om te doden, zelfs insecten mochten we niet doden... Doden was slecht. Maar toen we opgroeiden, hoorden we: ‘Ze hebben die en die persoon vermoord omwille van hun etniciteit’... Daardoor trokken we ons niets meer aan van de vroegere verboden.”**

Het doden van de geveiseerde groep wordt een repetitieve en banale handeling, een gewone job. De taken worden verdeeld onder de bevolking in termen van fysieke, intellectuele en sociale vaardigheden (overtuigingskracht). Met gewone woorden zoals “hakken”, “werken” en “schoonmaken” wordt er in het dagelijks taalgebruik naar de misdaden verwezen. De morele waarden staan op hun kop: moorden wordt de norm.

De psychologische shock van de eerste moord is meestal traumatisch voor de dader, maar als hij volhoudt en emotioneel afstand blijft nemen van zijn slachtoffers wordt doden normaal.

Alfred L.B. wou leraar worden, toen het conflict in Ituri (2002) een nieuwe piek van geweld kende. Naar aanleiding van de moord op zijn broer ging hij bij de gewapende groepen. Hij vertelt over zijn eerste moord: **“De eerste keer dat ik iemand vermoordde, was dat met een geweer. Hij viel. Ik voelde me... ik voelde... iets dat me... iets waardoor ik me verschrikkelijk slecht voelde, het was... angst... Het is pas nadat je iemand gedood hebt, dat je iets voelt zoals een kilte, je voelt echt angst, een grote angst. Dat ging er de eerste keer door me heen: Heb ik dit echt gedaan? Als je eens dit stadium voorbij bent, als je een eerste persoon gedood hebt, dan kom je in een andere wereld terecht... Je normbesef vervaagt. De angst die er eerst was, voel je niet meer. Ook die kilte die je eerst voelde, is er niet meer. Het wordt normaal om te doden. Dan maakt het niet meer uit hoeveel... Dan voel je geen angst meer om te doden..”**

Wanneer een persoon voelt dat hij alle taboes mag doorbreken, kan dit hem in een soort roes brengen, een gevoel van almacht over zijn slachtoffer. De internalisering van een destructieve ideologie en de normen en waarden die daarmee gepaard gaan (de vernietiging van de geveiseerde groep wordt het ‘juiste’ gedrag), kan tot een punt leiden, waarop het massageweld rechtstreeks door het volk in gang wordt gestoken, zonder een order van hogherhand.

Verdiane nam deel aan de genocide in Rwanda (1994). Ze vertelt over de wandaden van bepaalde mensen van haar groep: **“De volgende dag, de 25^e, gingen ze door. Ze doodden iemand, kleedden die persoon uit, namen zijn kleren mee en ze lieten hem naakt achter. Ik zei tegen hen: ‘Er is misschien een wet die jullie zegt om mensen te doden, maar er is toch geen wet die zegt dat je ze ook moet uitkleden...’”**

AANMOEDIGING DOOR DE GROEP

Mensen die een groep vormen tegen een gemeenschappelijke vijand, voelen zich niet enkel wederzijds aangemoedigd, maar ook gelegitimeerd. Het gevoel van solidariteit in de strijd tegen de vijand, de aanmoedigingen van de groep en de druk van de massa zijn allemaal redenen om tot misdaden over te gaan.

Jules legt uit hoe hij werd meegezogen door de groep om deel te nemen aan de slachtpartijen in Rwanda (1994): **“Als duizend, tweeduizend mensen hetzelfde geluid maken, dan heb je geen tijd om na te denken, dan kan je niet anders dan je laten meevoeren door de stroom. Je drijft mee, zoals een bootje op een rivier, meegezogen door de haatdragende menigte, door de massa. Dus volgden we... We lieten ons meevoeren door de stroom. Wanneer ze ons opriepen: ‘Tuuuuut! Iedereen het woud in’, dan deden we dat. Tegen de middag klonk het: ‘Tuuuuut! Kom maar terug. We beginnen opnieuw om 14u’ of ‘Ga maar uitrusten. Morgen gaan we verder’, alsof het een gewone job was.”**

In de massa kan je persoonlijke verantwoordelijkheid lijken op te gaan in de collectieve verantwoordelijkheid. De dader ontdoet zich zo van zijn schuldgevoel. Een gewoon mens kan zijn principes vergeten, zijn macht misbruiken en het gevoel hebben niet persoonlijk verantwoordelijk te zijn voor het lijden dat hij toebrengt aan anderen. Tot misdaden overgaan wordt vergemakkelijkt door het sneeuwbaaleffect. Groepsleden stimuleren elkaar om samen misdaden te begaan. Het individu denkt niet langer na over wat hij doet.

Juvénaal getuigt hoe hij werd aangemoedigd om deel te nemen aan de slachtpartijen in Burundi (1993): ***“Vroeger wist ik zelfs niet hoe ik met iemand moest vechten. Het is de druk van de groep, het team met wie we samen waren... [...] We waren Tutsi’s in groep, die wraak namen. Je moest doen zoals iedereen. Ik kan bevestigen dat ik door de aanmoedigingen van de groep [misdaden heb begaan]... Wanneer je je gesteund voelt, ben je in staat om dat te doen. We dachten niet na. Echt waar, als ik toen had nagedacht, zou ik niet gedaan hebben wat ik heb gedaan.”***

Joachim ging bij de gewapende groepen na de moord op zijn vader, ten tijde van de moordpartijen in Oost-Congo in 2002. Hij vertelt over de inhoud van liedjes die de groep zong: ***“Het waren liedjes over etniciteit, om ons daarvan bewust te laten worden, om ons één te voelen, over vijanden aanvallen en dat we ons niet mochten laten afleiden ...”***

CONCLUSIE

Massamoorden zijn complexe gebeurtenissen die ontstaan onder impuls van een groep die hongert naar macht of voordelen, maar die worden aanvaard, doorgegeven en toegepast op grote schaal. Dit ongekende geweld ontwikkelt zich geleidelijk, steeds gaat men meer over de schreef. Contexten van crisis of oorlog zijn de optimale omstandigheden om tot daden over te gaan. Het geweld is het gevolg van processen die ver terug gaan in de tijd, maar het geweld hoeft zich niet noodzakelijk voor te doen. Het geweld komt er uiteindelijk door de wil van de daders, de reactie van derden (weerstand, passiviteit) en de invloed van de omstandigheden.

Om de processen te begrijpen die individuen ertoe kunnen drijven om massageweld te plegen, is het dus noodzakelijk om deze misdaad in zijn historische en culturele context te bekijken. Daarnaast is het ook belangrijk om situaties die de spiraal van geweld in gang zouden kunnen steken vroeg te herkennen, zowel op individueel als op collectief niveau. Bij de institutionalisering van het onderscheid maken tussen mensen en een retoriek over veiligheid moeten er waarschuwingslichtjes gaan branden. Het is mogelijk de vinger te leggen op stigmatisering en stereotiep taalgebruik en waakzaam te zijn in verband met individuele en collectieve sociale reacties op ontwrichtende gebeurtenissen.

BRONNEN

BOEKEN

- *Comment devient-on génocidaire ?*, Damien Vandermeersch in samenwerking met Marc Schmitz, Édition GRIP, 2013.
- *Pour résister à l'engrenage des extrémismes, des racismes et de l'antisémitisme*, onder leiding van Alain Chouraqui, Le Cherche Midi, 2015.
- *Purifier et détruire*, Jacques Sémelin, Seuil, 2005.

ARTIKELS

- *"De la guerre à l'idéologie, réflexion sur les ressorts de l'engrenage génocidaire"*, Nicolas Truong, Le Monde, 03/04/2014.
- *"Comment devient-on un bourreau ?"*, Nicolas Truong, Le Monde, 03/04/2014.
- *"Analyser le massacre – Réflexions comparatives"*, Jacques Sémelin, Centre d'études et de recherches internationales, Sciences Po, Questions de Recherche, n° 7 – september 2002.
- *"Qu'est-ce qu'un crime de masse? Le cas de l'ex-Yougoslavie"*, Jacques Sémelin, in Variations, pp. 143-158.
- *"Du massacre au processus génocidaire"*, Jacques Sémelin, april 2002.

ONTWIKKELINGSEUCATIEF MATERIAAL

- Verenigde Naties, *Cadre d'analyse des atrocités criminelles – outil de prévention*, 2014.
- Territoire de la mémoire VZW (www.territoires-memoire.be), *"Dossier sur les génocides et massacres génocidaires"*, Gilles Rahier, maart 2007.
- RCN Justice & Démocratie (www.rcn-ong.be), educatieve koffer, *"Als het ginder is, is het hier: Geëngageerde levensverhalen over hedendaags massageweld"*.
- RCN Justice & Démocratie, de eerste *"Als het ginder is, is het hier"*-radioreeks, gerealiseerd door Pascaline Adamantidis en geproduceerd door RCN J&D.
- RCN Justice & Démocratie, de tweede *"Als het ginder is, is het hier"*-radioreeks, gerealiseerd door Pascaline Adamantidis en geproduceerd door RCN J&D.

WEBSITES

www.massviolence.org

De online encyclopedie over massageweld is een elektronische databank over massamoorden en genocides uit de 20ste eeuw, die regelmatig geactualiseerd wordt.

www.kazernedossin.eu

Kazerne Dossin is een museum over massageweld. Vanuit de Holocaust gaat Kazerne Dossin op zoek naar de tijdloze mechanismen van groepsdruk en collectief geweld die kunnen uitlopen op massamoord en genocide. Deze mechanismen worden ontsluitend in lezingen en tentoonstellingen.